

V nemarxistickej filozofii 20. stor. jednou z ústredných postáv je nesporne Ludwig Wittgenstein. Aj jeho zásluhou sa horizont svetového filozofického myslenia zmenil. Bol a zostáva inšpirujúcim mysliteľom, aj keď viedol filozofiu po netradičných cestách a chodníkoch. Nezveličíme však, ak povieme, že svojím myšlienkovým odkazom L. Wittgenstein zostáva aj v súčasnosti trvalou súčasťou západnej filozofie a kultúry. Vo vzťahu k nášmu filozofickému videniu a nášmu dialektickomaterialistickému modelu sveta doteraz dostatočné zhodnotenie produktívnosti jeho filozofického projektu uskutočnené nebolo, aj keď sme zaznamenali v tomto zmysle už viacero pokusov.

Na pôde našej filozofie môžeme záujem o Wittgensteina charakterizovať predovšetkým ako historicko-filozofický. Stručne povedané, „fenomén Wittgensteinovho filozofického odkazu“ je stále prítomný a zatiaľ sa neznižuje záujem oňho.

Wittgenstein bol duchom kritickým par excellence. V dejinách vedy je nemálo príkladov, ktoré potvrdzujú, že v určitej vednej oblasti môže deštrukciu jestvujúcej paradigmy — povedané s T. Kuhnom, uskutočniť mysliteľ, ktorý nepodlieha tlaku tradičných postupov, ktorý nie je „zafatený“ logikou a štruktúrou ustupujúceho obrazu sveta. Neprešiel systematickým filozofickým, resp. historicko-filozofickým vzdelaním, nikdy sa naozaj nepokúsil o prekonanie faktickej neznalosti filozofickej problematiky. Napriek tomu, a možno aj práve preto, pokúsil sa o „revolúciu vo filozofii“. Podľa mnohých úspešne. R. Carnapovi sa zdalo, že zdrojom Wittgensteinovho filozofovania je jeho „vnútorný osobnostný konflikt, ktorý mal charakter hlbokého rozporu medzi emocionálnou jeho životu a intelektuálnym myslením. Wittgenstein uveril B. Russellovi, ktorý mu odporúčal, aby sa zbavil pochybností o svojich schopnostiach produktívne sa zaoberať filozofiou. Nikdy sa nezžil s charakterom súčasnej kultúry, nedokázal sa s ňou stotožniť, avšak nestal sa ani hlásteľom jej zániku. Skôr sa inšpiroval starými kultúrnymi tradíciami a zvykmi, vedel oceniť ich hodnotu. Nesporným zdrojom Wittgensteinovej inšpirácie sú aj jeho matematické a logické skúmania, ktoré využil najmä v prvej etape svojej filozofickej a intelektuálnej evolúcie.¹

¹ Evolúcia Wittgensteinových filozofických názorov má prinajmenšom dve etapy, ktoré sa od seba výrazne odlišujú. Prvá je reprezentovaná presláveným dielom z roku 1921 *Tractatus Logico-Philosophicus* (Logicko-filozofický traktát), druhá nemenej známymi *Philosophical Investigations* (Filozofickými skúmaniami) z roku 1953. V súvislosti s prvou sa hovorí o „ranom“, v súvislosti s druhou knihou o „neskorom“ Wittgensteinovi. Sám autor však v úvode k *Filozofickým skúmaniam* (v januári 1945) hovorí, že bol nútený „spoznať ťažké omyly, ktoré obsahovala moja prvá kniha“ (2, s. 18), majúť na mysli *Logicko-filozofický traktát*.

Uvedené dve knihy boli jediné, ktoré pomerne dlho umožňovali konštruovať skelet Wittgensteinovej filozofie, a to v podstate až do konca päťdesiatych rokov, ak neberieme do úvahy nepríliš rozsiahlu štúdiu *Niektoré poznámky o logickej forme*. Z hľadiska interpretácie dvoch základných diel neobyčajne významnými sú najmä *Blue and Brown Books* (Modré a hnedé knihy) z roku 1958, *Lectures on the Foundations of Mathematics* (Prednášky o základoch matematiky) a samozrejme jeho *Denniky 1914–1916*.

V buržoáznej filozofii 20. stor. sa Wittgenstein najčastejšie pokladal za iniciátora filozofie logického atomizmu (spolu s B. Russellom), logického pozitivizmu a neskôr tzv. lingvistickej filozofie. V poslednom období môžeme zaznamenať pokusy vidieť v ňom moderného reprezentanta filozofickej hermeneutiky, čo považujeme za dostatočne oprávnené. Objavujú sa však u neho aj husserlovsko-fenomenologické a existencialistické reminiscencie. A asi nebudeme príliš vzdialení od pravdy, ak mu prisúdime aj nietscheovské ašpirácie vo vzťahu k filozofickej reflexii súčasnej kultúry, aj keď sa nepokúšal napodobňovať ho v hĺbke jeho pesimizmu a nihilizmu vo vzťahu k prítomnosti.

Wittgenstein odmietol po stáročia uznávané tradičné východiská filozofických rekonštrukcií sveta. V podstate sa stotožnil s tými, ktorí nepovažujú tradičné metódy filozofovania za dostatočne kognitívne produktívne. Je skôr stúpencom metodologického pluralizmu zdôrazňujúc, že „nejestvuje jedna metóda filozofie, jestvujú však rôzne metódy ako rozličné terapie“ (2, s. 78). Ak by sme v tomto zmysle mali poukázať na to, čo je spoločné pre „raného“ i „neskorého“ Wittgensteina, potom je to nominácia sprostredkovaného vzťahu filozofie ku svetu, t.j. pohybovali by sme sa „len podľa formy, cez ktorú prírodu pozorujeme“ (2, s. 74), t.j. neprekročili by sme a neboli by sme schopní prekonať hranice jazyka, ktorý používame. Aj keď uvedené citáty sú z práce reprezentujúcej „neskorého“ Wittgensteina, z hľadiska prístupu k zdrojom filozofie sú charakteristické aj pre Wittgensteina „raného“.

Čo je však charakteristické pre tzv. „ranného“ Wittgensteina? Ako možno v náznaku načrtnúť hlavné idey jeho *Logicko-filozofického traktátu*? Zvykneme dosť zjednodušene tvrdiť, že práve v tejto knihe Wittgenstein inštaluje projekt filozofie logického atomizmu. Je to pravda potiaľ, pokiaľ si uvedomíme, že jej obsahom nie je len tento projekt alebo ešte presnejšie, že tento projekt môžeme z textu *Traktátu* vypreparovať ako koncepciu, ktorá tvorí jeho predpoklad, t.j. predpoklad toho, čo *Traktát* obsahuje.

Filozofia logického atomizmu je postavená na viacerých predpokladoch. Predovšetkým na predpoklade oprávnenosti teórie *izomorfie logických štruktúr* jazyka a sveta. A keďže — podľa Wittgensteina, „celá filozofia je ‚kritikou jazyka‘“ (1, 4.0031) a súčasne „výrok je obraz skutočnosti“ (1, 4.01), práve tu treba začať. Wittgenstein tak predpokladá, že „výrok ukazuje logickú formu skutočnosti, poukazuje na ňu“ (1, 4.121). Práve „logická forma“ je tým, čo musí mať jazyk a skutočnosť spoločné, aby prvý mohol zobrazíť druhé. „Výrok môže zobrazíť celú skutočnosť, ale nemôže zobrazíť to, čo musí mať so skutočnosťou spoločné, aby ju mohol zobrazíť — logickú formu“ (1, 4.12). Schopnosť zobrazíť logickú formu jazyk nemá, ale dôkazom jej existencie je podľa Wittgensteina schopnosť jazyka zobrazovať svet. Logické formy a formy skutočnosti sú tak totožné, dochádza k ich „obnažovaniu“ v jazyku. Wittgenstein týmto vytyčuje program *ontologizácie* logiky, ktorý prevzali viacerí jeho neskorší stúpenci.

Východiskom tejto koncepcie je nedostatočne zdôvodnené, len predpokladané stotožnenie myslenia a jazyka s formami existencie predmetu myslenia. Myslenie je totožné s bytím, niet rozdielu medzi „logikou myslenia“ a „logikou vecí“. Výraz je nielen „obrazom reality“, ale ako taký aj zdrojom filozofických informácií o nej, a teda postačujúcim predmetom filozofie. Konštruuje sa tzv. obrazová teória jazyka, ktorá je základom metafyziky logického atomizmu.

Je táto koncepcia oprávnená alebo nie? Už vyššie sme uviedli, že samotný

Wittgenstein v nej nachádza „ťažké omyly“, ktoré sa dotýkajú predovšetkým teórie významu. Denotačná teória významu naďalej nie je považovaná za adekvátnu, nahrádza ju kontextuálna teória akceptujúca socio-kultúrne aspekty.

Wittgensteinov (a Russellov) logický atomizmus spočíva na apriorných predpokladoch. Absolutizovaný diskrétny charakter viet sa stáva paralelou štruktúry sveta. Logická štruktúra viet je analógiou logickej štruktúry reality. Obrat k ontológii je však len zdanlivý, filozofia neprekračuje jazykovú arénu, neusiluje sa povedať to, čo nepatrí do oblasti „mysliteľného“, mlčí o tom, o čom „nemôžno hovoriť“. Ak B. Russell — Wittgensteinov kongeniálny spolupracovník a spolutvorca filozofie logického atomizmu, tvrdí, že nemôžeme s dostatočnou istotou rozhodnúť o tom, či subjekt-predikátovej štruktúre gramatických viet zodpovedá rovnako štruktúrovaná entická realita, ba dokonca ani rozhodnúť o tom, či naše pocity majú reálny ontický základ, potom pre Wittgensteina „predmety“ nie sú ničím iným ako menami pre logicky homogénne, ďalej nerozložiteľné atómy poznania.

Wittgenstein tvrdí, že „filozofia ohraničuje spornú oblasť prírodovedy“ (1, 4.113). Naznačuje tým, že úlohou filozofie je prostredníctvom „logického objasňovania myšlienok“ (1, 4.112) naznačovať, čo do prírodovedy patrí a čo nie. Nakoľko „filozofia nie je jednou z prírodných vied“ (1, 4.111) „musí byť niečím, čo je buď nad alebo pod nimi, nie vedľa nich. Jej úlohou je jazyková, resp. logicko-lingvistická analýza výrokov, ktoré produkujú jednotlivé vedy. A tak „filozofia nie je učenie, ale činnosť“ (1, 4.112). V tomto zmysle Wittgensteinovým ideálom je konštatovanie, resp. určenie kritérií tzv. ideálneho jazyka, ktorý by v kryštalickej jasnosti zrkadlil logicky analogickú štruktúru skutočnosti.

Idea lingvo-ontického paralelizmu, t.j. izomorfie jazyka a skutočnosti vo vzťahu k spoločným logickým formám je u Wittgensteina absolutizovaná. Logika prestáva byť teóriou, stáva sa nástrojom vyjadrenia sveta.² Tento program „raného“ Wittgensteina implikoval nemálo úloh. Konštruovanie ideálneho, formalizovaného, umelého jazyka sa aj samému Wittgensteinovi veľmi skoro začalo javiť ako iluzórne, neuskutočniteľné, takisto ako celý projekt filozofie logického atomizmu. Z nášho hľadiska najmä preto, že uvedená koncepcia je svojráznym oživením koncepcie o totožnosti myslenia a bytia. Najprv sa postuluje princíp zhody logických štruktúr jazyka a skutočnosti, potom sa štruktúra skutočnosti odvodzuje zo štruktúry jazyka v duchu predchádzajúcej apriórnej tézy — ontológia je pokračovaním logiky. Možno skutočne platí — ak posudzujeme teoretickú invenciu tejto koncepcie, že Wittgenstein „je na jednej strane brilantným logikom, na druhej strane ťažkopádny metafyzikom“ (7, s. 13). V každom prípade však poukázal na potrebu dôkladnejších teoretických výskumov vzťahu jazyka a skutočnosti.

Náš popredný wittgensteinológ, St. Hubík, na adresu „raného“ Wittgensteina uvádza, že „základná otázka ranej Wittgensteinovej filozofie je po formálnej stránke pozitivistická“ (7, s. 10), avšak „nie je pozitivistická z hľadiska

² V marxistickej i v nemarxistickej historiografii je nemálo filozofov, ktorí venovali značnú pozornosť filozofickým názorom „ranného“ Wittgensteina. Z našich sú to najmä S. Hubík, V. Ruml, zo sovietskych napr. M. S. Kozlova, M. V. Popovič, V. A. Zvegincev, najmä však A. F. Griaznov a iní; spomedzi predstaviteľov nemarxistickej filozofie menujme aspoň E. Steniusa, A. Papa, A. Flewa, atď.

ontologického“ [7, s. 11]. S prvou časťou súhlasíme, nakoľko „raný“ Wittgenstein skutočne naznačuje neskoršie veľmi frekventovaný problém demarkácie viet a výrokov vedy od viet a výrokov metafyziky, ktorý v oveľa exponovanejšej podobe riešia logickí pozitivistí. Druhá časť, t.j. tvrdenie, že „vo svojom onto-gnozeologickom celku je základnou otázkou rannej Wittgensteinovej filozofie... problém mravného bytia a možností jeho teoretickej reflexii“ bude skôr len jednou z možných interpretácií a vecou dodatočných zdrojov výkladu. Pre *Traktát* je oveľa reprezentatívnejší výrok „Logika je transcendentálna“ [1, 6.13], ktorý je podstatným pre pochopenie koncepcie logického atomizmu, ako výroky uvedené v závere tejto nesporne monumentálnej práce.

Wittgensteina často nazývajú „terapeutickým pozitivistom“. Najmä preto, že filozofia pre neho a pre jeho stúpencov nebola ani nejakým osobitným druhom poznania, ani nesmerovala k nejakému „intelektuálnemu objavu“, ale je ním chápaná ako „metóda odhaľovania lingvistických zmätkov, z ktorých vznikajú filozofické ‚problémy‘ a riešenia týchto večných problémov poukazom na to, že v skutočnosti nikdy nejestvovali“ [6, s. X]. Antitradicionalistický postoj je v „terapeutickom pozitivizme“ značne rigorózný: problémy tradičnej filozofie sú nerozlušiteľné, nakoľko v skutočnosti nie sú naozaj problémami, ale len jazykovými zmätkami a vznikajú chybným používaním jazyka. A preto predpokladom účinnej filozofickej terapie je nevyhnutnosť skúmania jazyka samotného, spôsobu jeho fungovania a používania. Práve tento cieľ sa Wittgenstein usiluje dosiahnuť v druhej svojej hlavnej práci, vo *Filozofických skúmaniach*. V tomto zmysle je „neskorý“ Wittgenstein verný „ranému“ Wittgensteinovi, t.j. neopúšťa hranice jazyka a problémy filozofie naďalej vidí a chápe predovšetkým ako problémy jazyka. Nie však už toho istého jazyka. Konštruktivistické snahy o vybudovanie umelého jazyka, ktorý by „ideálne“ zrkadlil skutočnosť, ustupujú do úzadia, naopak, do popredia sa dostáva jazyk živý, prirodzený, z hľadiska prvého obdobia Wittgensteinovej tvorby „nedokonálny“ a odsudzovaný. Wittgenstein prestáva veriť formalizačným tendenciám, presnejšie, vidí, že majú svoje pomerne ostré hranice, a nie je možné ich uplatňovať bez obmedzenia.

Wittgenstein aj v *Skúmaniach* postupoval v zhode s naliehavým imperatívom B. Russella, podľa ktorého treba rešpektovať „vplyv jazyka na filozofiu“ [5, s. 38], ktorý bol doteraz nielen výrazný, ale a najmä, dostatočne neuvedomovaný. Je teda potrebné — pokiaľ sa v tomto nemýlime, dôkladne otázku zvážiť a filozofiu v tomto zmysle reformovať. A tak problematika filozofie ako filozofie jazyka a problematika jazyka zostávajú ústrednými témami aj „neskorého“ Wittgensteina. V tomto zmysle bol sám so sebou kontinuálny.

Wittgensteinove *Skúmania* prispeli k deštrukcii viacerých názorov, najmä logicko-pozitivistickej proveniencie. Tematicky sú *Skúmania* bohatšie ako *Traktát*, ktorý bol azda najvýznamnejším teoretickým zdrojom Schlickovej školy. Sám autor o *Skúmaniach* hovorí, že sa týkajú „mnohých predmetov: pojmu, významu, chápania, vety, logiky, základov matematiky, stavov vedomia a iných“ [2, s. 17]. To všetko v podstate zastrešuje Wittgensteinova koncepcia jazyka. V čom je jej podstata?

Wittgensteinove *Skúmania* sú založené na *naturalistickej* koncepcii jazyka. Podľa nej jazyk je predovšetkým prirodzený jav, forma ľudského života. Práve tak ako ľudský život, aj jazyk je nekonečne zložitý fenomén a všetky snahy unifikovať ho, vytvoriť jednotný jazyk sú neuskutočniteľné, pretože ne-

existuje jeden jazyk, ale veľké množstvo tzv. jazykových hier, na ktoré sa každý prirodzený jazyk rozpadá. Ideálny jazyk, o ktorý sa usiloval „raný“ Wittgenstein a po ňom jeho stúpenci, môže byť v najlepšom prípade len jednou z nekonečného počtu jazykových hier. „Predstaví si jazyk znamená predstaví si formu života“ (2, s. 28) — hovorí v tomto zmysle Wittgenstein. Jazyk naďalej nemá byť chápaný ako „obraz sveta“, ako „obraz reality“, v ktorom sa zrkadlí spoločná logická štruktúra. Naopak, predpoklad logomorfizmu jazyka a skutočnosti je považovaný za neodôvodnený a nesprávny. Stručne povedané, jazyk prestáva byť nástrojom konštatácie faktov, denotačná teória významu sa stáva neplatnou. Jazyk prestáva mať pevnú a jasnú štruktúru logického kalikulu, prestáva byť „logicky jednotným“.

Wittgenstein z obdobia *Traktátu* bol „príliš dogmatickým“, príliš rigorózne a jednoznačne a v istom zmysle bez akýchkoľvek pochybností obhajuje svoje myšlienky. „Neskorý“ Wittgenstein je oveľa opatrnejší, skeptickejší, neproklamuje svoje idey, skôr sa usiluje presvedčiť čitateľa o ich oprávnenosti. Staršiu tézu o „sociálnej povahe jazyka“ prehľbuje a transformuje ju na „ideu sociálnej determinácie jazykového významu“ (pozri 7, s. 62).

Ústredným pojmom Wittgensteinovej koncepcie jazyka v *Skúmaníach* je pojem „jazyková hra“. Vyberá ho zámerne, aj keď tým nechce povedať, že ide len o hru. Jazykovou hrou rozumie Wittgenstein a) proces používania slov, ale aj b) celok v podobe „jazyka a činnosti, do ktorých je jazyk votkaný“ (2, s. 25). Chce tým zdôrazniť, že jazyk je *podstatne* spojený s ľudskou činnosťou, že pravidlá, ktorými sa riadi, nie sú jednotne stanovené, že všetky jazykové hry sú autonómne. Koncepcia jazyka ako jazykových hier je založená na *kontextuálnej* teórii významu — „význam slova je jeho používanie v jazyku“ (2, s. 43). Táto koncepcia je dôsledkom uvedomenia si iluzórnosti „usilovania o ideál“, nakoľko logomorfizmus nebol výsledkom skúmania, ale požiadavkou, konflikt medzi faktickým jazykom a jeho vykonštruovanou ideálnou podobou „sa stáva neznesiteľným“ (2, s. 72). Wittgenstein túto situáciu opisuje veľmi plasticky: „Dostali sme sa na hladký ľad, kde niet trenia, kde sú teda v istom zmysle ideálne podmienky, ale práve preto tam nemôžeme chodiť; chceme chodiť, potrebujeme teda *trenie*. Späť na drsnú pôdu!“ (2, s. 72). A touto „drsnou pôdou“ je práve prirodzený jazyk, kontextuálna teória významu a zbavovanie sa akýchkoľvek „vedeckých úvah“, nahrádzanie vysvetlení opismi, ktoré nadobudnú svoj „účel z filozofických problémov“ (2, s. 73), ktoré nimi odstraňujeme. Najmä preto, že nejde o problémy empirické; rozriešiť ich možno „nazretím do činnosti nášho jazyka“ ... nakoľko „filozofia je boj proti pobosorovaniu nášho rozumu prostriedkami nášho jazyka“ (2, s. 73).

Filozofia „neskorého“ Wittgensteina zmierňuje svoje metafyzické a kognitívne ambície. Podobá sa na medicínu, ktorá sa zaujíma o defekty ľudského zdravia. Úlohou filozofie je vrátiť „slová z ich metafyzického používania späť do každodenného používania“ (2, s. 74), a keďže príčinou všetkého je nedostatok prehľadu o používaní slov, nesmieme narušať faktické používanie slov, zdokonaľovať systém pravidiel pre používanie slov... Nemôžeme zdôvodniť, prečo jazyk funguje tak, ako funguje, môžeme ho len *opísať*. Filozofia „všetko necháva tak, ako je“ (2, s. 76).

Wittgenstein si zaumienil odstrániť konfúzie vo filozofii vznikajúce vtedy, ak jazyk „stojí“, ak je ako „zaháľajúca mašina“ a vyjasniť proces vzniku filo-

zofických omylov detailným opisom spôsobov, v ktorých prirodzený jazyk funguje. Aký je potom cieľ filozofie? Vyjadrenie je veľmi, azda až priveľmi expresívne: „Ukázať muche východisko zo sklenej mucholapky“ (2, s. 137). Wittgenstein tým rozumie odhalenie nezmyslov a skomolenín, ktoré túto „sklenú mucholapku“ predstavujú.

V *Skúmaníach* vrcholí postupné uzatváranie sa analytickej filozofie do príružkeho rámca lingvistických skúmaní, filozofia sa mení na nástroj „patologických“ spôsobov používania jazyka. Je to filozofia „nočného strážnika“ (E. Gellner), ktorý sám nijaký vklad neprináša, je len na stráží proti možným zneužitiam jazyka, ktoré vedú k zmätkom a generujú filozofické problémy. Namiesto idealizácie jazyka sa zdôrazňuje *konvencionalistický* charakter jazykových hier, logický aspekt výskumov jazyka je nahradený deskripciou jeho použitia.

Aké sú filozofické dôsledky ideí „neskorého“ Wittgensteina? Absolutizovanie vzťahu „jazyk-činnosť“ v značnej miere odsúva do pozadia vzťah „jazyk-skutočnosť“ a „jazyk-myslenie“. Dochádza k extrémnej relativizácii významu slov absolutizáciou vetného kontextu, v ktorom sú použité [za túto ideu Wittgenstein chváli G. Fregeho]. Verifikovať vetu nemožno porovnaním jej obsahu so skutočnosťou, ani uplatnením ľubovoľnej inej teórie pravdy (napr. koherenčnej, konzistenčnej a pod.), ale len odpoveďou na „osobitnú formu otázky: „Ako to mieniš?““ (2, s. 147), čím sa ozrejmuje druh jazykovej hry, v ktorej je pôvodná veta použitá s cieľom, aby pýtajúci sa pohyboval na pôde tej istej jazykovej hry. Pojem skutočnosť v intersubjektívnom zmysle stráca tak svoje oprávnenie, je iná vo vzťahu ku každej jazykovej hre. Vzťah „fyzické-psychické“ je interpretovaný lingvisticky, ich rozdiel je rozdielom používaných jazykových hier.

Zdôrazňovaním konatívnej sféry ľudskej existencie a jej bezprostredným vzťahom k jazykovým hrám ako výrazu „formy života“ Wittgenstein prijíma behavioristické stanovisko. Vedomie, psychično, myslenie sú redukované na čin, chovanie, konanie. Jazyk je podstatne určený tým, že vystupuje ako fenomén ľudskeho konania. Ako pseudoprotblém vyzerá potom skúmanie skutočných, podstatných vzťahov jazyka a skutočnosti a analýza mechanizmu transformácie mimojazykovej skutočnosti v ňom.

Konvencionalistické východiská nemožnili Wittgensteinovi správne pochopiť vzťah jazyka a skutočnosti. Odrasová teória jazyka (ešte v *Traktáte* ju vo vzťahu k logickým formám jazyka a reality pripúšťa) sa mu zdá neopodstatnená. Nakoľko jazyk nezrkadlí „objektívnu skutočnosť“ — povedané našou terminológiou, nie je ňou nasycovaný, nespočetné jazykové hry predstavujú nespočetný počet modelov skutočnosti. Atomizácia jazyka, t. j. jeho rozloženie do neobmedzeného počtu jazykových hier vyúsťuje do rovnako pluralistického modelu skutočnosti s výrazne subjektivistickým pozadím. Čo sa teda reflektuje v jazyku? Človek je v zajatí „svojho“ jazyka, nemôže sa z neho dost dobre vymaniť, prekročiť jeho hranice. A v každej jazykovej hre svet „vyzerá inak“, nakoľko jeho horizonty neurčuje už logická (ako v *Traktáte*), ale gramatická štruktúra danej jazykovej hry. Svojrázny „lingvocentrizmus“ sprevádza Wittgensteina aj v dobe *Skúmaní*, hranice jazyka zostávajú hranicami nášho sveta.

B. Russell, G. E. Moore, L. Wittgenstein, J. L. Austin a mnohí ďalší sa

pokúsili programovo prispieť k realizácii cieľa, ktorý svojho času formuloval G. Frege. Bol presvedčený o tom, že logika sa jedného dňa môže stať filozofií užitočnou tým, že napomôže pri odstraňovaní „tyranie slov voči mysleniu, že vrhne svetlo na konfúzie, ktoré sa takmer nevyhnutne objavujú v používaní jazyka“ (8, s. 4). Ak Wittgenstein v svojom „ranom“ období veril na takúto očistnú silu logiky, neskôr logiku nahrádza gramatikou, v každom prípade však filozofické problémy sú generované podľa neho jazykom, jeho neadekvátnym použitím, nesprávnym výkladom toho, čo obsahuje. Ak budeme všeobecne súhlasiť s tým, že pre mnohých filozofov od antiky až po súčasnosť zdrojom filozofie je *údiv*, potom pre Wittgensteina predmetom, ktorý v ňom vzbudzuje údiv, je samotný jazyk. Nevidí v ňom samozrejmy nástroj ľudskej komunikácie, naopak, je mu zdrojom intelektuálnej intenzívnej činnosti, je mu zdrojom problémov, ktoré nadobúdajú filozofický charakter. Nepozerať na jazyk ako lingvistu, pozerá sa „za“, či „pod“ alebo „ponad“ jazyk, tzn. tam, kde tuší, že vznikajú problémy, ktorých riešenie sme nenachádzali, nakoľko sme ho nehľadali na správnom mieste. Z hľadiska impulzov pre rozvoj semiotiky „neskorému“ Wittgensteinovi patria nemalé zásluhy. Najmä preto, že okrem nevyhnutnosti akceptovať vnútrojazykový kontext zdôrazňuje aj socio-praktickú stránku jazyka, t. j. jeho vzťah k ľudskej činnosti. Tým sa formuluje koncepcia významu ako spôsobu použitia termínu v konkrétnej jazykovej hre, čo iniciovalo zintenzívnenie prác v pragmatike ako semiotickej aktivite.

Náčrt Wittgensteinovej filozofie by nebol úplný, ak by sme nespomenuli dve jeho posmrtné vydané práce, a to rukopisné poznámky vydavateľom nazvané *Zettel* (z rokov 1945–1948), najmä však veľmi diskutovanú prácu *On Certainty* (O istote), ktorá — autorom už nezredigovaná, vychádza koncom šesťdesiatych rokov v podobe 676 poznámok a menších či väčších fragmentov. Ani v týchto prácach Wittgenstein neopúšťa svoj osvedčený štýl a spôsob vyjadrovania. A podobne ako v predchádzajúcich, aj tu zostáva predovšetkým lingvistickým filozofom.

Na adresu Wittgensteinovej práce *On Certainty* jeho priateľ, častý spolubesedník i interpret N. Malcolm tvrdí: „Pre filozofiu bolo nesmierne užitočné, že Wittgenstein, ktorý sa nikdy predtým nezaoberal Moorovými úvahami na adresu ‚obraný zdravého zmyslu‘, sa náhle začal zaujímať o túto otázku, čo viedlo k vzniku skvelej práce venovanej štúdiu logických hraníc pochybovania, mienky a poznania“ (9, s. 263). V každom prípade dochádza k určitému tematickému posunu, aj keď lingvistický prístup k chápaniu a riešeniu u Wittgensteina pretrváva.

Problém pochybnosti je dávny noetickým problémom. Descartova metodická skepsa obsahuje imperatív, že treba pochybovať o všetkom okrem toho, o čom nie je možné pochybovať, t. j. o možnosti odvodiť fakt existencie mysliaceho z faktu myslenia. V *Rozprave o metode* práve toto považuje za apodiktický „prvý princíp filozofie“. Inak povedané, Descartes *nepochybuje* o tom, že o všetkom, okrem onoho slávneho výroku, je možné a potrebné pochybovať.

Wittgenstein postupuje v diele *On Certainty* inak. Descartov imperatív potreby totálnej, radikálnej skepsy nepovažuje za produktívny a obracia pozornosť na problém skúmania predpokladov, základov pochybovania. V záujme presnosti ešte dodávame, že Descartes predsa len — okrem výroku „cogito,

ergo sum“, pozná druh tvrdení, ktoré nepodliehajú pochybnosti. Nezávisia na pozorovaní, nie sú zložité, sú indiferentné voči skúsenosti. Sú to napr. výroky aritmetiky, geometrie a podobne — „ $2+3=5$ “, „štvorec nemá viac strán ako štyri“ [pozri 10, s. 38—39]. Na rozdiel od Descartesa Wittgenstein v práci *On Certainty* nielenže podstatne rozširuje počet prípadov, v ktorých je pochybovanie logicky nemožné, ale kladie aj otázku, či vôbec — aj keď je to možné, je pochybovanie nevyhnutné. V tomto zmysle môžeme vyčleniť štyri skupiny výrokov [pozri podrobne 11, s. 174 n): a) výroky, o ktorých pochybovať nie je logicky nikdy možné — tzv. metodologické vety; b) empirické vety, o ktorých pochybovať nie je logicky možné vo vzťahu k danému kontextu; c) empirické vety, ktoré nie sú pravidlami danej praxe či daného kontextu (jazykovej hry a činnosti, ktorú reprezentuje), vo vzťahu ku ktorým je pochybnosť možná, no je „nerozumná“; a nakoniec d) vety, vo vzťahu ku ktorým je vhodná aj pochybnosť, aj verifikácia, aj zdôvodnenie. Celý tento problém, ako aj typológiu viet z hľadiska možnosti ich spochybnenia v noetickom slova zmysle Wittgenstein podrobne analyzuje a uvádza nespočetné množstvo príkladov. Ich podrobnejšia analýza však nie je predmetom našej štúdie.

L. Wittgenstein vyoral nesporne hlbokú brázdú v buržoáznej filozofii 20. stor. Spôsob, akým sa zaujímal o tradičné filozofické problémy bol netradičný — uprednostnil lingvistický variant interpretácie filozofických problémov. B. Russell rozdelil všetkých filozofov, ktorí sa pokúsili o riešenie vzťahu slov k neverbálnym faktom na tri skupiny (3, s. 362): na tých, ktorí a) odvodzujú vlastnosti sveta z vlastností jazyka, ktorí b) tvrdia, že poznávame len slová a ktorí c) zastávajú názor, že existuje poznanie nevyjadriteľné slovami, ale používajú slová, aby nám povedali, čo toto poznanie je. Sem patria mystici a s nimi Wittgenstein — nazdáva sa Russell.

Wittgensteinovi je možné vyčítať veľa vecí, avšak vždy z hľadiska „newittgensteinovského“ chápania, povedané jeho slovami, z pohľadu inej „jazykovej hry“, z pohľadu jazyka „iného rádu“. Súhlasíme s T. S. Kuhnom, ktorý tvrdí, že „Wittgenstein nehovorí takmer nič o povahe sveta“ (4, s. 89), avšak sústreďuje sa na spôsob, ako o ňom hovoríme. To nie je nefilozofický problém. Avšak dávať filozofii *len* tento rozmer znamená podstatne obmedziť kompetenciu filozofie a v určitom zmysle ju odstraňovať. V oveľa väčšej miere ako u Wittgensteina to badáme na jeho pokračovateľoch, napr. u J. L. Austina. Filozofia sa zmenila na nekonečný tok lingvistických interpretácií lexikálnych jednotiek, resp. — ako hovorí E. Gellner, „nebesá lingvistického filozofa — to je idiografické skúmanie jednotlivých výrazov, kde sa o konceptuálnych otázkach hovorí ako o otázkach, ktoré vznikajú oddelene od obsahových, a kde sa tvrdí úplná neutrálnosť analýzy — to je celkom nereálna oblasť práve tak, ako hociktorý transcendentalizmus filozofov minulosti“ (12, s. 337—338).

Wittgenstein sa nazdáva, že filozof nie je „členom určitého myšlienkového spoločenstva“. Údajne práve tým je filozofom. Zostáva sebou samým, je ideovo, sociálne nezávislým a podobne. Je to pozícia osamelého bežca, ktorý nepozná ani smer svojho pohybu. Vie len, že sa hýbe. Nebol filozofom v tradičnom zmysle slova. On to však o sebe vedel a nepokúšal sa zmeniť mienku a názor, ktorý sa vytvoril o ňom a o jeho diele.

1. WITTGENSTEIN, L.: Tractatus Logico-Philosophicus. In: Antológia z diel filozofov. Logický empirizmus a filozofia prírodných vied. Bratislava 1968.
2. WITTGENSTEIN, L.: Filozofické skúmanie. Bratislava 1979.
3. RUSSEL, B.: Zkoumání o smyslu a pravdivosti. Praha 1975.
4. KUHN, T. S.: Štruktúra vedeckých revolúcií. Bratislava 1982.
5. RUSSEL, B.: Logical Atomism. In: Logical Positivism. Ed. by A. J. Ayer. Macmillan Company, New York 1966.
6. PAP, A.: Elements of Analytic Philosophy. The Macmillan Company, New York 1949.
7. HUBÍK, S.: Jazyk a metafyzika — kritika Wittgensteinovy filozofie. Praha 1983.
8. WAISMANN, F.: The Principles of Linguistic Philosophy. Ed. R. Harré. St. Martin's Press, New York 1968.
9. MALCOLM, N.: Moore and Wittgenstein on the Sense of „Y know“. Cit. podľa ruského prekladu Filozofija, logika, jazyk. Moskva 1987.
10. DESCARTES, R.: Úvahy o prvej filozofii. Praha 1970.
11. MORAWETZ, T.: Wittgenstein and Knowledge: The Importance of „On Certainty“. Cit. podľa: MORAVEC, T.: Wittgenštejn i poznaniye. In: Novyye tendencii v zarubežnoj filozofii nauki. Moskva 1981.
12. GELLNER, E.: Words and Things: Cit. podľa ruského prekladu Slova i vješči. Moskva 1962.